

КАЛІГРАФІЧНІ ХВИЛИНКИ ЯК ФОРМА ВДОСКОНАЛЕННЯ ПИСЬМА УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

CALLIGRAPHIC MINUTES AS A FORM OF AN IMPROVEMENT OF WRITING OF PRIMARY SCHOOL PUPILS

У статті розкривається роль каліграфічних хвилин у становленні правописних умінь і навичок учнів та шляхи подолання труднощів у формуванні правописної компетентності, подається сутність таких понять, як «каліграфія», «каліграфічні хвилини», «скоропис», «письмо» тощо. Основна увага зосереджується на теоретико-методичних засадах розвитку каліграфічного письма, одного з найбільших винаходів людства. Красиве, графічно правильне письмо з дотриманням правильної конфігурації і з'єднання букв сприяє підвищенню культури писемного мовлення, розвитку правильної артикуляції звуків, збагаченню словникового запасу учнів. У дослідженні розглядається методика розвитку та становлення каліграфічного письма протягом тривалого періоду, проведення реформи графіки письма, яка спростила написання букв, поява перших прописів українською мовою.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури обґрунтовується методика формувального експерименту, подаються критерії та показники констатувального і формувального експериментів, рівні сформованості та динаміка формування каліграфічного письма учнів 2-го класу, види каліграфічних хвилин та методи і прийоми роботи над ними.

Приділяється увага психологічним чинникам, які впливають на розвиток пам'яті, мислення дітей, уміння аналізувати, зіставляти, систематизувати, міркувати, спостерігати, пізнавати нове і цікаве; робиться акцент на тому, що оволодіння графічними навичками письма залежить від уміння грамотно читати і писати, що читання й письмо пов'язані між собою, але кожна навичка має свою специфіку; зазначається, що в практиці сучасної школи спостерігається послаблення якості письма, збільшилася кількість учнів, які мають хиби у почерку, тому в статті приділяється особлива увага методиці проведення каліграфічних хвилин та ролі вчителя у формуванні каліграфічного письма.

Ключові слова: каліграфія, каліграфічні хвилини, правописні вміння і навички, каліграфічний почерк, письмо, скоропис, психологія дитини.

In the article it is given the role of calligraphic minutes in the formation of orthographic skills and the ways of the overcoming difficulties in forming of orthographic competence, it is given an essence of such notions as calligraphy, calligraphic minutes, cursive, writing and other. The main attention is concentrated on the theory and methods activities of the development of calligraphic writing which is one of the biggest inventions of mankind. Beautiful and graphically correct writing with the observance of correct configuration and the connection of letters helps to raise the culture of written speech, development of correct sound articulation, enlarging of pupils' vocabulary.

In the investigation it is considered the methods of development and the observance of calligraphic writing during the long period of time, providing of reform of writing graphics which made easier writing the letters, appearing the first samples for calligraphy in Ukrainian language.

On a base of the analyses of psychological and pedagogical literature it is substantiated the methods of the forming experiment, are given the criteria and figures of stated and forming experiments, levels of forming and dynamic of calligraphic writing of the 2 form pupils, kinds of calligraphic minutes and methods and reception of work under it.

It is paid an attention to the psychological facts which make an influence on the development of memory, children's thinking, skills to analyze, compare, systematize, think over, observe, recognize the new and interesting; it is made an accent on the capture of graphic skills depended on the skills of correct reading and writing, that the reading and writing are connected between each other but every skill has its own specific; it is mentioned that in practice of modern school it is followed the weakness of the quality of writing, it is enlarged the quality of pupils who have the mistakes in the handwriting, so in the article it is paid a special attention in the methods of conducting of calligraphic minutes and the teacher's role in the forming of calligraphic writing.

Key words: calligraphy, calligraphic minutes, orthographic skills, calligraphic handwriting, writing, cursive, psychology of a child.

УДК 372

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/37.24>

Сугейко Л.Г.,

канд. пед. наук,

доцент кафедри теорії та методики дошкільної та початкової освіти

Херсонського державного університету

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Проблема красивого почерку є актуальною в будь-які часи, й особливо нині у зв'язку з поширенням інформаційно-комп'ютерних технологій. Сучасні діти не вміють красиво писати, клавіатура гаджетів замінила їм письмове приладдя, однак за потреби написати текст від руки їх чекає розчарування: письмо виглядає неохайним, а самі літери розбігаються в різні боки.

Каліграфія – це мистецтво писати чітким, красивим почерком, якому важливо навчати дітей починаючи з молодшого шкільного віку. Нині не втра-

тило актуальності твердження, що, борючись за каліграфічний почерк, ми боремося за грамотність учнів. На думку українських учених-методистів М.С. Вашуленка, О.Ю. Прищепи, Н.Ф. Скрипченко та ін., формування графічної навички письма є невід'ємною складовою частиною процесу навчання грамоти дітей, які прийшли до початкової школи. Учені доводять: письмо не зводиться лише до моторного акту руки. В основу формування усвідомлених графічних навичок має бути покладений принцип української графіки, що сприяє не просто каліграфічному, а й грамотному

письму; навичка письма є синтетичною, вона складається із цілої низки окремих умінь, кожне з яких на етапі початкового оволодіння графікою вимагає спеціальних виправлень. До них належить уміння писати вивчені літери з дотриманням правильної конфігурації і сполучати їх між собою, урахувуючи графічні особливості кожної сусідньої пари.

Письмо – один із найбільших винаходів людства, це важливий складник навчання мови. Учень, який володіє мистецтвом каліграфічного письма, – грамотний, у нього сформовані граматичні вміння. «Формування навичок каліграфічного письма є «вічним» завданням, яке повинна розв'язувати початкова школа. Уміле володіння каліграфічно писати – це виток інтелігентності, вишуканості, краси» [7, с. 5].

У типових освітніх програмах для закладів загальної середньої освіти особлива увага приділяється формуванню каліграфічного письма (красивого, чіткого зображення букв, їх поєднань, плавного письма складів, слів, речень).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розроблення методики навчання письма зробили відомі психологи, педагоги, методисти: І.Г. Агаркова, Л.С. Виготський, А.Р. Лурія, К.Д. Ушинський, М.С. Вашуленко, Т.Г. Гарбуз, І.Ф. Кирей, О.Ю. Прищепа, Н.Ф. Скрипченко, В.А. Трунова та ін. Психологічні та педагогічні особливості навчання каліграфії розробляють М.С. Вашуленко, Є.В. Гур'янова, О.Ю. Прищепа, М.К. Щербакова. Окремі питання вдосконалення навичок письма розкрито в сучасних дослідженнях методичного характеру Н.М. Боднар, В.А. Трунової, М.І. Чабайовської, І.В. Цепової; питаннями каліграфічного письма займаються вчителі-практики А.М. Заїка, О.М. Сафонова, В.Г. Лук'яненко, А. Мовчун, І.Г. Пальченко. Дослідники приділили увагу саме питанням формування навички каліграфічного письма, розкрили ефективні методи і прийоми навчання каліграфічного письма першокласників. Систематичній роботі з удосконалення вмінь писати красиво, каліграфічно у 2–4-му класах приділено недостатньо уваги. Відповідно до вказаного, важливою темою дослідження є методика проведення каліграфічних хвилинок на уроках української мови.

Люди старшого покоління пам'ятають «хвилинки краснопису» в початковій школі. У деяких школах чистописання було предметом шкільного навчання: гарного, чіткого, розбірливого, красивого. Заглядаючи в зошити сучасних школярів, ми з кожним днем усе більше і більше переконаємося в тому, що у більшості з них далеко не каліграфічний почерк.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Із перших днів перебування учнів у школі вчителі починають навчати їх тим початковим навичкам читання і письма, без

яких подальше навчання неможливе. Читання і письмо тісно пов'язані між собою, але кожна із цих навичок має свою специфіку. Графічна навичка письма – це один із видів рухових навичок, яка обслуговує розумові навички (читання, рахунок, орфографію) і формується одночасно з ними. У процесі письма виробляється моторика, тренується уважність, зміцнюється як нервова система, так і м'язи рук, пліч, спини та ін. Каліграфія тренує праву півкулю мозку, яка відповідає за малювання, уяву, ритмічність, темперамент. Під час письма емоційний стан людини урівноважується, дихання стає рівномірним, м'язи розслаблюються. Робота над каліграфією письма задіює багато психологічних процесів, які позитивно впливають на стан дитини: заспокоюють, урівноважують, розвивають естетичний смак, привчають до охайності, наполегливості тощо.

Мета статті. Метою статті є виокремлення причин появи поганого почерку в учнів початкової школи та розкриття механізмів поліпшення каліграфічного письма у добре продуманій системі проведення каліграфічних хвилинок від першого до четвертого класів.

У розв'язанні поставленої мети ми користувалися методами наукового пошуку, а саме: теоретичними (аналіз психологічної, методичної, психолінгвістичної літератури, метод системного аналізу для виділення особливостей навчання письма з використанням лінійного, тактового, аналітико-синтетичного, генетичного методів навчання); емпіричними (спостереження за уроками письма і рідної мови, бесіда, експериментальне дослідження).

Виклад основного матеріалу. Навчити дитину писати – це означає навчити її правильно сидіти під час письма, тримати ручку, слідкувати за положенням зошита, дотримуватися правил написання букв, їх з'єднань, певного нахилу, висоти, довжини букв. Водночас графічні навички відносяться до рухових складних навичок. Під час виконання рухового акту письма потрібні тонка і досконала координація рухів, тривала фіксація суглобів у певному положенні. У першокласників слабо розвинена дрібна моторика рук, ще триває окостеніння кісток зап'ястя і флангів пальців, низька витривалість до статистичних навантажень. Усе це ускладнює оволодіння навичкою письма дитини і потребує нормування обсягу письмової роботи. Л.С. Виготський писав, що «історія письма у дитини починається значно раніше того моменту, коли вчитель уперше вкладає йому в руку олівець і показує, як треба писати літери» [1, с. 37]. У цьому віці пам'ять набуває яскраво вираженого пізнавального характеру. Змінюється сприйняття речей, формується здатність зосереджуватися на малоцікавому, що важливо у навчанні учнів письма.

Систематична робота над формуванням почерку учнів і навчання каліграфічного письма є одними з головних завдань школи. У практиці сучасної школи спостерігається послаблення якості письма, відсутність належного контролю до письмових робіт учнів. І, як наслідок, значно збільшилася кількість учнів, що мають індивідуальні хиби у почерку.

Починаючи з другого класу в закладах загальної середньої освіти на кожному уроці української мови з метою вдосконалення графічних навичок письма передбачено технічні вправи, тобто каліграфічні хвилини. Зміст каліграфічних хвилин визначається темою уроку з рідної мови і потребує від учителя продуманої, систематизованої й копійної підготовки. Сучасні методики рекомендують учителям початкових класів розпочинати уроки мови з каліграфічних хвилин, на яких удосконалюються навички гарного письма.

На початку навчального року передбачається повторення графічного зображення літер та їх поєднання за генетичним методом чи алфавітом. Надалі на основі перевірки учнівських робіт, ураховуючи помилки у з'єднаннях та написанні букв, учитель підбирає букви, буквосполучення та окремі слова, речення, в яких зустрічається підібрана на каліграфічну хвилину буква. Саме з таких технічних вправ розпочинається урок української мови. Під час письма на класній дошці запланованих букв та окремих їх сполучень слід обов'язково коментувати написане, звертаючи особливу увагу учнів на структуру і назву кожного елемента та букви у цілому, необхідно підібрати такі приклади, де би буква була на початку слова, у середині, у кінці, буквосполучення з верхнім, середнім і нижнім з'єднанням. Якщо на каліграфічній хвилині розглядається велика буква, то потрібно підібрати зразки її поєднання відривно і безвідривно, з'єднання за допомогою сполучних ліній і без них. Наприклад: 1) написання літери Н – один рядок; 2) написання складів Ни. На. Ну. Не. Нм. Нж. Нн і т. д. – один рядок; 3) написання речення, в якому б зустрічалася літера, і робота над його змістом. Робота над змістом речення пов'язана з темою уроку і може служити актуалізацією опорних знань.

Навчання каліграфічного письма продовжується також у третьому класі, проте від учнів тепер вимагається більш прискорений темп написання, ураховуючи безвідривне письмо, характерне для скоропису. Удосконалення навичок каліграфічного письма, як і в попередньому класі, проводиться за генетичним методом. На кожному уроці рідної мови обов'язковим є проведення каліграфічних хвилин, але користь приносять лише ті, які мають цілеспрямований характер. Якщо в другому класі вчитель пропонував усім однакові вправи, то в третьому класі, й особливо у четвертому, їх можна

давати вибірково з урахуванням індивідуальних особливостей письма кожної дитини. Для вдосконалення почерку учнів третього класу, для переходу на прискорене і швидке письмо доцільно проводити такі вправи: а) написання елементів букв поодиночі, групами і в безвідривному сполученні; б) написання малих і великих букв окремо, слів із ними з урахуванням генетичного методу письма; в) написання малих букв групами безвідривно протягом усього рядка; г) написання алфавіту букв з одночасним поєднанням їх; г') просте списування текстів для закріплення навичок письма; д) письмо під диктовку з наростаючим темпом; е) просте списування, обмежене в часі. У перші хвилини уроку вчитель робить загальний аналіз помилок одразу після перевірки зошитів із виконаними завданнями. Після цього він дає зразки правильного написання. Наприклад, діти третього класу дуже похило пишуть подовжену пряму з петлею внизу. Можна запропонувати написання прямої подовженої з петлею внизу поодиночі, потім групами, а далі написати цілий рядок цього елемента, чергуючи з іншими елементами безвідривно. На завершення цієї каліграфічної хвилини школярі можуть писати слова, де зустрічається це накреслення елементів. Під час перевірки письмових робіт учитель зазначає як загальні, так й індивідуальні відхилення в почерку учнів. Це дає змогу запропонувати учням вправи для класного і домашнього виконання. Деформовані літери у своєму скорописі учні поступово замінюють на правильні, каліграфічні, які залишаються у почерку школярів назавжди. Письмові роботи з мови вчитель пропонує також для закріплення граматичного матеріалу, для контролю над станом графічного письма. Під час оцінювання будь-якої письмової роботи необхідно враховувати каліграфічне написання, чистоту й охайність, правильність накреслення букв, розбірливість почерку, паралельність основних штрихів, висоту букв, рівномірність розташування букв на рядку, нахил основних штрихів. Кожному учневі початкової школи доведеться не лише вивчати правильні форми написання букв, а й водночас виправляти свій власний почерк. Практичні вправи на поліпшення почерку мають бути тісно пов'язані з граматичними завданнями. Матеріал до цих вправ потрібно добирати з урахуванням його виховного та освітнього завдання.

Каліграфічні хвилини можна зробити змістовними, цікавими. Для цього їх необхідно наповнити лексичною, орфографічною та мовленнєвою діяльністю учнів. Учителі намагаються доцільно використати час, який відведено на каліграфічну хвилину. Написану букву можна ввести в будь-яке слово, яке містить орфограму, на основі цього слова можна проводити лексичну роботу: пояснити етимологію та лексичне значення, можна слово розібрати за будовою, зробити звуко-буквений

аналіз, поставити наголос, установити зв'язок слів у реченні, визначити основу речення, типи речень за інтонацією чи метою висловлювання, визначити однорідні члени речення, назвати частини мови, розібрати їх як частину мови тощо.

Отже, успіх у роботі учнів залежатиме значною мірою від підготовки вчителя до роботи, від його власного письма. Якщо він сам не порушуватиме правил письма, гігієнічних вимог до нього, буде взірцем для учнів, то почерк учителя унаслідують і його вихованці. Тільки систематична, уважна й послідовна робота, що сприяє виробленню та збереженню правильного та каліграфічного письма, дасть позитивні наслідки.

Формування графічних навичок письма завершується в четвертому класі. Учні намагаються писати якомога швидше, сполучаючи елементи букв і поєднуючи букви у складах і словах безвідривно. Це розширює в дитини орієнтацію в просторі й цілком природно прискорює письмо, бо мислення в цей час і мова досягли вищого рівня, а повільне письмо дещо гальмує темп викладу думок, тому вчитель повинен повсякденно допомагати учням удосконалювати правописні навички, адже якості прискореного письма-скоропису в учнів не можуть розвиватися самі собою.

Протягом навчального року ми спостерігали за формуванням та вдосконаленням каліграфічного письма учнів третіх класів закладу загальної середньої освіти № 54 м. Херсона. Педагогічний експеримент передбачав проведення каліграфічних хвилинок на кожному уроці рідної мови і складався з констатувального і формувального експериментів. На початку навчального року ми провели контрольний зріз. Здобувачам початкової освіти було запропоновано два завдання: написати цілий рядок за зразком і списати з рукописного тексту. Письмові роботи учнів було проаналізовано щодо дотримання гігієнічних вимог письма та правильного каліграфічного написання. Нас цікавило, яких помилок учні припускають найбільше. У ході експерименту були виявлені такі типові помилки: 1) порушення нахилу письма; 2) непропорційне написання букв у словах; 3) пропуск букв або їхніх елементів; 4) переведення через робочу лінію, недоведення до неї елементів малих букв; 5) неправильність поєднання елементів та букв у словах; 6) недотримання інтервалу у словах, між буквами у словах, нерівномірне розставлення слів на рядку тощо.

Як відомо, красивим почерком вважається такий, у якому всі букви мають однакову висоту і ширину, рівномірну відстань між елементами і буквами в словах, а також пропорційність елементів між собою і, звичайно, дотримання нахилу під кутом 65 градусів зліва направо.

Результати констатувального зрізу засвідчили, що більшість помилок пов'язана з написанням

букв правильної форми відповідно до затверджених стандартів. Це говорить про недостатню увагу вчителів до формування каліграфічної та графічної навичок.

Удосконаленню і формуванню графічної навички сприяє планомірно спланована робота на уроках української мови, а саме проведення каліграфічних хвилинок. Для цього на формувальному етапі експерименту ми запропонували систему графічних вправ для проведення каліграфічних хвилинок на уроках української мови.

Робота з формування каліграфічної навички переважно зводилася до виправлення графічних помилок, які допускали учні. Деякі вчителі записували на дошці графічні помилки для аналізу всіма учнями. Здебільшого ця робота проводилася епізодично.

В експериментальних класах для проведення каліграфічних хвилинок відводилося п'ять хвилин для написання трьох рядків за зразком. Це були різні види завдань, наприклад на різне (верхнє, середнє, нижнє, природне) поєднання букв, безвідривне написання букв у слові для формування скоропису, застосовувалися різні прийоми письма: письмо в повітрі, під рахунок, мокрим пензлем на дошці. Особливу увагу приділяли безвідривному написанню зразків шляхом повторного проведення вже по написаному в словах, де є овали і півовали. Для економії часу каліграфічні хвилинки іноді поєднували з іншими видами робіт: словниковою, роботою над орфографічними помилками тощо. Відпрацьовували безвідривне поєднання і великих літер з наступними, писали слова, речення, невеликі диктанти. Під час перевірки робіт ми враховували критерії, які відобразили у табл. 1.

Як свідчать результати експериментального дослідження каліграфічне письмо контрольних і дослідних класів відрізнялося і було дещо нижчої якості. В експериментальному класі спостерігалася динаміка вироблення скорописної та каліграфічної навичок письма (на 4–6% поліпилися показники), що свідчить про те, що учні набули більш стійких якостей письма та досягли вищого рівня у формуванні графічних та скорописних навичок завдяки методично правильній організованій системі графічних вправ у проведенні каліграфічних хвилинок на уроках української мови.

Висновки. Формування графічної навички письма є невід'ємним складником процесу навчання грамоти учнів, що розвиває навички чіткого, швидкого і красивого письма. Труднощі, які виникають під час навчання дітей письма, пов'язані з їх нервово-просторовим сприйняттям, порушенням фонетико-фонематичного слуху, функціонального розвитку дитини тощо. До проблем засвоєння каліграфічного письма у молодших

Таблиця 1

**Порівняльні показники сформованості каліграфічного письма
за результатами констатувального та формувального експериментів**

Критерії	Класи	Констатувальний експеримент		Формувальний експеримент	
		КК	ЕК	КК	ЕК
1. Порушення нахилу письма		9%	10%	10%	6%
2. Непропорційне написання букв у словах		35%	33%	33%	28%
3. Пропуск букв або їхніх елементів		12%	13%	11%	7%
4. Перехід через рядок, недоведення елементів букв до ліній рядка		15%	17%	16%	11%
5. Неправильне поєднання букв у словах		13%	12%	14%	8%
6. Різні інтервали між буквами і словами		39%	37%	36%	30%

школярів відносяться недоліки в організації навчального процесу, недостатній рівень методичної майстерності вчителя, який повинен здійснювати постійний контроль над письмовими роботами учнів й усвідомлювати значення і доцільність проведення каліграфічних хвилинок.

Перспективу подальших розвідок убачаємо у створенні методичних розробок із різними видами каліграфічних хвилинок, які сприятимуть формуванню красивого, розбірливого, правильного, грамотного письма.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. Москва : Юрайт, 2019. С. 36–40.
2. Кирей І.Ф., Трунова В.А. Методика викладання каліграфії в початковій школі : навчальний посібник. Київ : Вища шк., 1994. 143 с.
3. Лебедева І. Формування навичок каліграфічного письма. *Початкова школа*. 2000. № 3. С. 10–11.
4. Палійчук О.М. Методика навчання каліграфічного письма : навчальний посібник. Чернівці : Букрек, 2010. 344 с.
5. Прищепя К.С. Навчання каліграфічному письму. *Початкова школа*. 1985. № 5. С. 56–58.
6. Прищепя О.Ю. Взаємозв'язок графічної навички письма з орфографічною грамотністю. *Початкова школа*. 1997. № 8. С. 24–26.
7. Руссу Н. Хвилинки каліграфії в 4-му класі. *Початкова школа*. 2011. № 9. С. 17–21.
8. Сугейко Л.Г. Каліграфія : навчально-методичний посібник. Херсон : Стар ЛТД, 2015. 148 с.
9. Сугейко Л.Г. Розвиток каліграфічного письма в історичному дискурсі. *Книга в академічному дискурсі: філологічний, методичний та мистецтвознавчий аспекти* / за ред. К.Я. Климової. Житомир : ЖДУ ім. І.Франка, 2018. С. 127–130.
10. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти : 1–2 та 3–4 класи. Київ : Світоч, 2019. 336 с.
11. Цепова І.В. Навчання грамоти в 1 класі : уроки письма. Харків : Ранок, 2007. 384 с.